

'מצוה להניחה' בתחילת שלישי העליון'

איתמר משה

"ויהי השמש באה, ועלטה היה, והנה תנור עשן ולפיד א"ש אש"ר עבר בין הגזרים האלה: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת" [בראשית טו. יז - יח] המאמר נכתב לעיני אחינו הקדושים:

אורן זריף, שמעון יידג, אושרי שוורץ, שומטו קאסהון ורועי שוקרון זיל הייד.
חיילי גולני, ארוי הלבנון, אשר עלו בסערה השמימה בשריפה אשר שרף ה', בעת השמש באה ועלטה היה, יום ה' כה' מנחם - אב התשנ"ז. ת.נ.צ.ב.ה.
"ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמייך, ואומר לך בדמייך חיי, ואומר לך בדמייך חיי!"

תוכן העניינים

- א. מבוא
- ב. שיטת רש"י [רא"ש]
 - 1 השיטה
 - 2 הקושי
- ג. שיטת הר"י [רמב"ם]
 - 1 השיטה
 - 2 הקושי
 - 3 תירוץ הבי"י
 - 4 תירוץ הש"ך
 - 5 תירוץ נוסף
- ד. סיכום נקי המחלוקת
- ה. ההלכה
 - 1 טפח עליון
 - 2 [תחילת] שלישי העליון
 - 3 למטה משלישי העליון
- ו. דין גובה כתפיים'
 - 1 מבוא
 - 2 הדעות השונות
 - 3 מה נקרא 'פתח - גבוה'
 - 4 ההלכה

תחילת שליש עליון

א. מבוא

כתב בעל 'ספר החינוך'¹:

"לקבע מזווה במזוזות בתינו, שנאמר "וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך"... ומשורשי המצווה להיות זיכרון לאדם באמונת ה' בכל עת בואו לביתו וצאתו... וכעניין שאמרו ז"ל במצווה זו [מנחות לג.]: "אמר ר' זירא אמר רב מתנה אמר שמואל: מצווה להניחה בתחילת שליש העליון. אמר רבה: מצווה להניחה בטפח הסמוך לרשות הרבים. מאי טעמא? כי היכי דתפגע ביה מצווה מיד."

בהבנת דין זה של 'להניחה בתחילת שליש העליון' נחלקו הפוסקים והרי מחלוקתם לפנינו.

גמ'² "אמר ר' זירא אמר רב מתנה אמר שמואל: מצווה להניחה בתחילת שליש העליון ורב הונא אמר מגביה מן הקרקע טפח ומרחיק מן הקורה טפח וכל הפתח כולו כשר למזווה. מיתיב. מגביה מן הקרקע טפח ומרחיק מן הקורה טפח וכל הפתח כולו כשר למזווה דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר 'וקשרתם וכתבתם' מה קשירה בגובה אף כתיבה בגובה. בשלמא לרב הונא הוא דאמר כר' יהודה אלא שמואל דאמר כמאן? לא כר' יהודה ולא כר' יוסי! אמר רב הונא בריה דרב נתן: לעולם כר' יוסי, ומאי תחילת שליש העליון דקא אמר? להרחקה. [שלא להרחיקה מן הקורה של מעלה יותר משליש.]"

בגמ' שלפנינו מובאת דעתו של שמואל 'מצווה להניחה בתחילת שליש העליון' ומסביר רש"י: "ימדוד מלמטה שני שלישי הפתח וכשיכנס בתחילת שליש העליון ייתן המזווה". לעומתו, סובר רב הונא שמלבד הטפח הקיצוני לכל צד [העליון והתחתון] כל הפתח כולו כשר למזווה. הגמ' מקשה על שמואל ממחלוקת תנאים. ר' יוסי ור' יהודה. ר' הונא סובר כדעת ר' יהודה שמרחיקים טפח מלמעלה ומלמטה ואילו ר' יוסי סובר שכמו שקשירת תפילין בגובה [הראש - לרש"י ונמוק"י, והזרוע - לדעת הב"י] ונאמי 'וקשרתם

1 במצות מזווה [מצוה תכג]

2 מנחות לג. - לג.

מכרמי שומרון

וכתבתם' מה קשירה בגובה אף כתיבה בגובה - כלומ' המזווה צריכה להיות בגובה' הפתח. יוצא א"כ ששמואל לא כדעת ר' יהודה ולא כדעת ר' יוסי. ועל קושיה זו עונה ר"ה בריה דרב נתן ואומר "לעולם כר' יוסי ומאי תחילת שליש העליון דקא אמר? להרחקה." בהבנת תירוצו של ר"ה בריה דרב נתן ישנם שתי גישות - שיטת רש"י ודעמיה הבאה לידי מיצוי באופן סופי בדברי הרא"ש והטור. וגישה שניה היא שיטת הר"ף ודעמיה הבאה לידי מיצוי סופי בדברי הנימוק"י והרמב"ם.

ב. שיטת רש"י

1. השיטה

דברי שמואל "מצווה להניחה בתחילת שליש העליון" לא באו לחלוק על דברי ר' יוסי 'מה קשירה בגובה [קשירת תפילין בגובה הראש] אף כתיבה בגובה' אלא לגזור אותם, לתחום את המושג 'גובה' בדברי ר' יוסי כלומר עד תחילת שליש העליון הוא 'גובה' פחות מכך אין זה 'גובה' שהתכוון אליו ר' יוסי ואין זה מקומה [מצוותה] של המזווה. "כלומר יותר משליש לא ירחיקנה מן התקרה ולעולם כדברי ר' יוסי" [רש"י] יוצא א"כ שר' יוסי ושמואל סוברים³ "שלא ירחיק מן המשקוף יותר משליש גובהו של פתח אבל יכול לתתה בגובהו של פתח עד המשקוף...". פירוש: מקומה של המזווה לכתחילה [מצוותה] הוא בכל 'גובה' הפתח דהיינו כל שטח השליש העליון. וכן כתב הטור:⁴ "ואיזהו מקומה?...משני שלישי גובה הפתח ולמעלה, ולמטה מזה השיעור לא יניחנה אבל למעלה מזה השיעור הוא הכל מקומה עד המשקוף...ונראה שאם שינה באלו המקומות אינו מעכב..." ועל זה כתב הב"י:⁵ "והר' מנחם כתב שני"ל שאם קבעה למטה משליש העליון כשרה ובלבד שתהיה רחוקה מן המפתן ג' טפחים וכן נראה ממה שכתב רבנו [הטור] בסמוך גבי אחורי הדלת [ונראה שאם שינה באלו המקומות אינו מעכב]..."

היוצא מכך שלשיטה זאת שמואל ור' יוסי סוברים שלכתחילה [מצוותה] צריך לתתה בגובה' הפתח והוא כל שטח השליש העליון של הפתח

3 רא"ש סוף ס"י יי מהלכות מזווה [הל' קטנות לרא"ש]

4 ס"י רפ"ט אות ב' [הוצ' 'המכוון']

5 ב"י על אתר

תחילת שליש עליון

אבל בדיעבד אם נתנה למטה מכך כשרה ואין צריך לעוקרה ממקומה ולשוב ולהניחה בגובה הפתח.

2. הקושי

שיטה זו [בהסבר תירוץ ר"ה בריה דרב נתן] קצת קשה, שהרי שמואל אמר 'מצווה להניחה בתחילת שליש העליון' והמילה 'מצווה' פירושה לכתחילה. כלומר לכתחילה יש להניח את המזוזה בתחילת שליש העליון בדווקא לא למעלה מזה ולא למטה מזה, ולפי שיטה זו שמואל בא לתחום את המושג 'גובה' ויוצא שלדעתו המזוזה צריכה להיות בכל שליש העליון ולא דווקא בתחילת השליש העליון.

ג. שיטת הרי"ף

1. השיטה

הרי"ף בהלכותיו מביא את דברי שמואל: 'מצווה להניחה בתחילת שליש העליון' לבדם ולא מזכיר כלל את דברי ר' יוסי להניחה בגובה' ומשמע לדידו שצריך לכתחילה ['מצווה'] להניחה בתחילת שליש העליון בדווקא לא למעלה ולא למטה, ומסביר הנמוק"י:⁶

"מודד מלמטה למעלה שני שלישי הפתח וכשיכנוס לתחילת שליש העליון ייתן שם את המזוזה ודווקא לכתחילה אבל דיעבד משליש העליון ולמעלה כשר אע"פ שאינו בתחילת שליש העליון דילפינן מקשירת תפילין מה קשירת תפילין בגובה הראש כדאמרינן מקום שמוחו של תינוק רופס אף נתינת מזוזה בגובה הפתח, כלומר שאסור להניחה בשליש האמצעי אלא בשליש העליון"

וכן כתב הרמב"ם:⁷ "והיכן קובעים את המזוזה?...בתחילת שליש העליון של גובה השער ואם קבעה למעלה מזה כשרה..." ומסביר הבי"ם⁸ את שיטתם: "ומימרא דר' זירא [שמואל] הכי משמע דמצוה להניחה לכתחילה בתחילת שליש העליון בדווקא ור' יוסי איירי היכא דבדיעבד קבעה למעלה מזה כשירה

6 נימוק"י בדף ה: מדפי הרי"ף.

7 רמב"ם פ"ו מהלכי מזוזה הלכ' יב.

8 ב"י על טור רפ"ט אות ב.

מכרמי שומרון

כל שהיא בגובה". פירוש: שמואל ור' יוסי לא נחלקו בגמרא כלל. אלא ר' יוסי דיבר מדאורייתא, שמקומה של המזוזה הוא בכל היגובה' כמו בתפילין "מה קשירה בגובה אף כתיבה בגובה" ובאו חכמים וקבעו להניח דווקא בתחילת שליש העליון⁹. כלומר דעת שמואל היא גזירת חכמים וכך צריך לעשות ולכן רק דעה זו זכר הרי"ף בהלכותיו אבל אם בדיעבד קבע המזוזה מעל לתחילת שליש העליון אז מהתורה זה כשר ולכן אין צורך לעוקרה ממקומה ולשוב ולהניחה בתחילת שליש העליון.

הרמב"ם¹⁰ מזכיר דין נוסף שלא הזכירו הרי"ף והנמוקי"י ואומר: "...ואם קבעה למעלה מזה כשרה והוא שירחיק מן המשקוף טפח..." ומסביר הכס"מ¹¹:

"ומשמע לרבנו [הרמב"ם] דלי פלגי ר' יוסי ור' יהודה אלא במלטה משליש העליון אבל למעלה דברי הכל צריך להרחיקה מן הקורה טפח והכי משמע מדימר ר' יוסי מה קשירה בגובה אף כתיבה בגובה וכי היכי שקשירה דהוויא בגובה הזרוע אינה בסוף אלא מרוחק מסוף גובהו קצת ה"נ כתיבה דהוויא בגובה אינה בסוף הגובה אלא מרוחקת ממנו מעט דהיינו טפח כנ"ל דעת רבנו".

כלומר טפח עליון לא נכלל ביגובה' ולכן אם הניח שם, פסולה אף מהתורה.

היוצא משיטת זו [בהבנת תירוצו של ר"ה בריה דרב נתן] - ששמואל ור' יוסי לא נחלקו בגמרא כלל אלא ר' יוסי דיבר בדינא דאורייתא שכל היגובה' כשר למזוזה ואילו שמואל דיבר על תקנת חכמים לקבוע דווקא בתחילת שליש העליון - כי היכי דתפגע ביה מצווה מיד. ולכן לכתחילה יקבע שם ובדיעבד אם קבע למעלה מכך [עד טפח עליון] כשרה ואין צריך לעוקרה ולשוב ולהניחה בתחילת שליש העליון. ואם הניח המזוזה למטה משליש העליון פסולה, וכך כתב הבי"י¹²: "...דמדברי הרמב"ם נראה דלמטה משליש העליון פסולה וכן משמע פשטא דברייתא שם" וע"כ צריך לשוב ולהניחה בתחילת

9 והטעם כתב בשו"ת 'ארץ - צבי' דכיוון דילפינן ליה בגמ' מתפילין, דכי היכי דתפילין צריך להניח כנגד הלב, והלב הוא בתחילת ש"ע של הגוף, הו"ה במזוזה: קביעתה בתחילת ש"ע של הפתח וכן כתב בשו"ת מהרש"ם ח"ג סי' רי"ט... "ישכל - טוב' רצ"א]

10 רמב"ם פ"ו מחלכי מזוזה הלכ' יב'.

11 כס"מ על אתר.

12 בי"י על טור רפ"ט אות ב'.

תחילת שליש עליון

שליש העליון. [וכן אם נתנה בטפח העליון פסולה וצריך לשוב ולהניחה בתחילת שליש העליון.

2. הקושי

לשיטה זו קשה משום שמפסט דברי ר"ה בריה דרב נתן "מאי תחילת שליש העליון דקא אמר? להרחקה!" אי אפשר להבין את החילוק דאורייתא/ דרבנן, זה לא 'נכנס' בפסט דבריו בגמ'. ועוד אם אכן זאת הכוונה בדברי ר"ה בריה דרב נתן, מדוע לא אמר זאת מפורשות 'לא קשיא הא דאורייתא הא דרבנן?' מדוע להשתמש בלשון סתומה?!

3. תירוץ הב"י

הב"י מסביר שלשיטת הרמב"ם המילה 'מצווה' היא לעיכובא. כלומר - דווקא כאן ולא בשום מקום אחר. ולא כהבנת הרא"ש ש'מצווה' פירושה לכתחילה, אבל בדיעבד יוצא גם במקום אחר.

"...ולפי זה כי אמרינן 'ומאי תחילת שליש העליון דקא אמר? - להרחקה!' - היינו לומר דמעיקרא היה סלקא דעתיה דר' זירא [שמואל] בתחילת שליש העליון דווקא קאמר ולא למעלה ולא למטה. ומשום הכי הוזה קשיא ליה דלא אתי כר' יוסי ומשני דשפיר אתי כר' יוסי ולא אתא לאפוקי אלא למטה אבל למעלה כשרה כר' יוסי. ומיהו לכתחילה מצווה להניחה בתחילת שליש העליון כנ"ל".¹²

כלומר בתחילת הגמ' הבנו ששמואל סובר שמיקום המזוזה הוא בתחילת שליש העליון בדוקא - [מהתורה] - ואז יוצא שחולק על ר' יוסי שאומר שמקומה הוא ביגובה'. ותירצנו שבאמת זה לא לעיכובא אלא רק ביחס ללמטה מכך [בפחות משליש העליון] - "ומאי תחילת שליש העליון [לעיכובא] דקא אמר? - להרחקה!" אבל למעלה מכך זה לא לעיכובא אלא דיעבד כשר וזה כדברי ר' יוסי. אבל תירוץ זה דחוק, שהוא מחלק ב'לעיכובא' של ה'מצווה', שהיא מתיחסת רק למטה משליש העליון והלא מלה זאת נאמרה גם ביחס ללמעלה מכך. ממאי נפשך, אם 'מצווה' זה לעיכובא, אז פסול גם למעלה מתחילת שליש עליון וגם למטה מתחילת שליש עליון. ואם זה לא לעיכובא

¹² ב"י על טור רפ"ט אות ב'.

מכרמי שומרון

אלא רק לכתחילה אבל דיעבד במקום אחר כשר אז שוב, זה כולל גם למעלה וגם למטה מתחילת שליש העליון.

4. תירוץ הש"ך

לדעת הש"ך¹³, גרסת הרמב"ם בגמ' היא: "...ומאי תחילת שליש העליון דקא אמר! להרחקה!" ולא גריס "שלא להרחיקה מן הקורה יותר משליש" ותשובת ר"ה בריה דרב הונא כך היא: כיון שר' יוסי ור' יהודה לא נחלקו שטפח עליון פסול למזוזה [לדעת הרמב"ם] אם כן, מה ששמואל אמר 'מצוה להניחה בתחילת שליש העליון' זוהי גזרת חכמים שגזרו להרחיק המזוזה כמה שיותר ממקום פסול [טפח עליון]. יוצא שאכן תחילת שליש עליון זה לכתחילה [כגזירת חכמים] אבל למעלה מכך עד טפח עליון זהו מקומה בדעבד [כר' יוסי]. אבל גם תירוץ הש"ך דחוק, כי מה ראו חכמים להרחיק את מקום המזוזה [לכתחילה] ממקום פסול אחד - טפח עליון - ועיי"כ לקרב את המזוזה למקום פסול אחר - למטה מתחילת שליש עליון? שזה לדעת הרמב"ם גם כן פסול? הרי יוצא שכרו בהפסידו, שהתרחק ממקום פסול אחד ונצמד למקום פסול שני?!

5. תירוץ

הרי"ף בהלכותיו מביא רק את דברי שמואל 'מצוה להניחה בתחילת שליש העליון' ולא מזכיר כלל את התירוץ של 'להרחקה'. ואפשר שלרי"ף ולרמב"ם, למסק' הגמ' תירוץ זה לא קיים ולכן לא הזכירו זאת הרי"ף והרמב"ם. אם מפני שאפשר ובגירסתם בגמ' תירוץ זה לא נזכר, וגם אם תמצ' לומר שנוכר תירוץ זה בנוס', כיוון שבירושלמי¹⁴ מובא מחלו' ר' זעירה ור' חלבו בשם ר' הונה "..."ודא מזוזה יהבין לה היכא? ר' זעירה רב יהודה בשם שמואל משלשו ונותנו בתחילת שליש העליון. ר' חלבו בשם ר' הונה חוצה את הפתח ומשלשו ונותנה בסוף שליש תחתון. מה בינהון? מקום מזוזה! ומפרש יקורבן - העדה: "מה בינהון - מאי איכא בין ר"ז לר"ח הא מכל מקום בתחילת שליש העליון ניתנה? ומשני 'מקום מזוזה' איכא בינייהו, דלר"ז המזוזה עצמה נתנה כולה בשליש העליון. ולר"ח סופה בתחילת שליש העליון והיא עצמה נתנה בסוף שליש האמצעי..." אי"כ אנו רואים שכל

13 השי"ך בינקודות - הכסף על שו"ע יו"ד, רפ"ט, ב'.

14 ירושלמי פ"ד ממגילה הלכ' יב'.

תחילת שליש עליון

מחלוקתם היא במיקום המדויק של המזוזה בתחילת שליש העליון וכיון שכך, שלדעת הירושלי המזוזה צריכה להיות בתחילת שליש העליון בדווקא. והבבלי מתרץ את שמואל בדוחק - 'להרחקה' - ותירוץ זה הוא נגד הירושלי, לכן פסקו הרא"ש והרמב"ם כירושלמי ולא כבבלי, והביאו לדינא את דעת שמואל 'מצוה להניחה בתחילת שליש העליון'.

ד. סיכום

לסיכום נראה שיש ג' נקודות מחלוקת בין שיטת הרא"ש לשיטת הרמב"ם:

מיקום	רא"ש	רמב"ם
טפח עליון	כשר לכתחילה	פסול אף בדיעבד
תחילת שליש עליון	כשר לכתחילה	כשר לכתחילה
שאר שליש עליון	כשר לכתחילה	כשר בדיעבד
למטה משליש עליון	כשר בדיעבד	פסול אף בדיעבד

ה. הלכה

1. טפח עליון

כתב הרמב"ם: "...ואם קבעה למעלה מתחילת שליש העליון כשרה והוא שירחיקנה מהמשקוף טפח... כלוי שטפח עליון פסול אף בדיעבד. אמנם דעת הר"ף והרא"ש והטור והנמוק"י. דכשר עד המשקוף, אבל כתב מרן בב"י: "...לענין הלכה יש לחוש לדברי הרמב"ם" וכך פסק גם בשו"ע שהרחקת טפח מהמשקוף היא לעיכובא.

"ולענין הלכה העלו האחרונים שאם לא הרחיקה טפח מן המשקוף צריך להסירה ולקבעה כדינה בלא ברכה ומסתבר שצריך שלא יכנס כלום מהמזוזה לתוך הטפח העליון".¹⁵
וכך פסק בקשו"ע וכך פסק הגרע"י שליט"א. [ולא יברך משום שיש כאן ספק (מחל' הפוס') וקי"ל ספק ברכות להקל].

15 ישל - טובי עמי רחצ

2. [תחילת] שליש העליון

לשיטת הרא"ש, כל שליש העליון הוא מקומה של המזוזה לכתחילה אך דעת הרמב"ם היא שלכתחילה מקום המזוזה הוא בתחילת שליש העליון בדווקא, ואם קבעה למעלה מתחילת שליש העליון [עד טפח עליון] - כשרה בדיעבד. [כלומר אין צריך לעוקרה ולשוב ולהניחה בתחילת ש"ע]. ופסק מרן בשו"ע כדעת הרמב"ם שלכתחילה יש לקבעה דווקא בתחילת ש"ע. אמנם הש"ך¹⁶ יוצא כנגד אותם "קצת אנשי מעשה בדורנו שמניחים בתחילת ש"ע" ואומר ש"אותם אנשי מעשה לא עיינו שפיר רק בשו"ע ואילו הו"ע עייני שפיר בגמ' לא היו עושים כן"¹⁷ וממשיך הש"ך ואומר: "אבל כל העולם נוהגים להניחה בגובה הפתח כדעת הרא"ש ולעני"ד דיפה הם עושים" וסיים דבריו "...א"כ יפה עושים כל העולם שנוהגים כרוב הפוס' [סמ"ג בשם ר' ירוחם, ר' אליעזר ממיץ, שלטי גיבורים ועוד]" עכ"ל. וכבר כתב עליו ב'לחם - הפנים' על הקצושי"ע¹⁸: "הש"ך בנה"כ כתב דא"צ להדר ולקובעו דווקא בתחילת ש"ע. אבל ראיתי בביאור מרדכי [מהרמ"ב] שכתב מאחר דהרמב"ם כ"כ וגם לשאר פוס' עכ"פ אין קפידא, לכן כוותיה דהרמב"ם נקטינן [שיש 'להדר' ולהניחה דווקא בתחילת ש"ע]" עכ"ל. וכן מובא בשם האריז"ל לתתה בתחילת ש"ע וכן נקטו עיקר להלכה אחרוני זמננו שלכתחילה יתן המזוזה בתחילת שליש העליון בדווקא ואם נתנה למעלה מכך [עד לטפח העליון] כשרה בדיעבד ואין צריך לעוקרה ולשוב ולתתה בתחילת שליש העליון.

3. למטה משליש העליון

מדברי הטור משמע שבדיעבד גם אם קבע את המזוזה למטה משליש עליון כשרה. וכתב הבי"י: "...והר"י רבינו מנוח כתב שני"ל שאם קבעה למטה מש"ע כשרה ובלבד שתהא רחוקה מן המפתן ג' טפחים וכן נראה ממה שכתב רבינו [הטור] בסמוך..." וכתב מהרמ"ב [על המרדכי]:

"...ולפירוש זה, [הרא"ש], שכל ש"ע כשר לכתחילה] צ"ל הא

דנקט 'מצוה' בתחילת ש"ע, דמשמע דהוא רק מצוה, משום

16 הש"ך ב'נקודות - הכסף' על שו"ע יו"ד, רפ"ט, ב'.

17 והנראה לומר על מה שכתב הש"ך "אותם אנשי מעשה לא עיינו שפיר רק בשו"ע" - שבזמנו של הש"ך [כ90- שנה אחרי מרן] עוד לא נתקבל השו"ע על כל ישראל כיהספרי ההלכתי ולכן הש"ך מחשיב אותו כעוד דעה באחרונים וע"כ יוצא כנגד 'אותם אנשי מעשה'.

18 'לחם - הפנים' על קצושי"ע סימן יא' סעיף י'

תחילת שליש עליון

דגם אם הניחו למטה מש"ע יוצא בדיעבד אלא שלא קיים המצוה כתיקונו".

מיהו מדברי הרמב"ם משמע, שלמטה מש"ע פסולה אף בדיעבד, וכך כתב הב"י [על דברי ר' מנחת]: "ולא נהירא דמדברי הרמב"ם נראה שלמטה מש"ע פסולה וכן משמע פשטא דברייתא בגמ"י וכן מדייק הטי"ז שגם לדעת הרמ"א אם הניחה למטה מש"ע זה לעיכובא ופסולה אף בדיעבד.

"ומכל מקום הסכמת כל האחרונים דבקבע למטה מש"ע פסולה וצריך לחזור ולקבעה כדינה בתחילת ש"ע. ובקצוש"ע פסק דחוזר וקובעה בברכה, אך רבינו הבן איש חי ובשו"ת יביע אומר ובקונטרס המזוזה פסקו דלא יברך דספק ברכות להקל"¹⁹

ו. דין 'גובה - כתפיים'

1. מבוא

איתא בירושלמי:²⁰ "...בר טברי שאל לר' יצחק: הגע עצמך, הרי שהיה שער גבוה? אמר לו, ונתנה כנגד כתפיו"²¹. בית מדרשה דר' חנינה עבד כן". לגבי דין זה של 'נותנה כנגד כתפיו' נחלקו הפוסקים. [הראשונים ובעקבותיהם האחרונים]:

2. הדעות השונות: דעה ראשונה

כתבו התוס':²¹ "ויירושלמי משמע בפ"ב דמגילה דכשהפתח גבוה הרבה מניחה כנגד כתפיו, וחולק על הש"ס שלנו". כלומר, דין זה של גובה כתפיים לא מוזכר בבבלי, משום שלדעת הבבלי אין חילוק בין פתח גבוה לשאר פתחים ובכל מקרה המזוזה צריכה להיות בתחילת ש"ע גם אם גבוה [הרבה] מעל כתפיו. וכן משמע דעת הרמב"ם, שלא חילק בהלכותיו בין פתח גבוה

19 ישכל - טובי עמי רצו

20 ירושלמי פ"ד ממגילה הלכ' יב'.

21 *והטעם שנותנה כנגד כתפיו כתב הטי"ז: "...וסמך לדבר נ"ל בפס' ולבנימין וכו' ובין כתפיו שכן להורות שארצו תשכון לבטח טפי משאר ארצות דאילו בשאר אין השראת השכינה אלא במקום מזוזה שהיא בין כתפיו של אדם, אבל בנימין חופף עליו כל היום מלבד ובין כתפיו שכן:"

21 מנחות לג: ד"ה 'ומאי'.

מכרמי שומרון

לשאר פתחים. אכן הראב"ד הזכיר דין זה של הירושלמי וכתב: ²² "הגע עצמך, שער שהוא גבוה מניחו כנגד כתפיו ודיו". וכתב ע"ז הכס"מ: ²³ "וזה שכתב הראב"ד הוא ירושלמי בסוף מגילה, ורבנו [הרמב"ם] סובר דמכיוון דלא הוזכר דין זה בגמ' דידן, משמע דלא סבירא ליה הכי". וכן כתב הרב 'מגדל - עוז': ²⁴ "...ואני אומר כי ר"מ ז"ל לא פסק כן, לפי שהבבלי לא חילק [בין שער גבוה לשאר פתחים], וגם ר"י אלפס ז"ל לא הביאו בהלכותיו, מוכח שאין הלכה כמותו דהא בבלי סתמא קתני...". א"כ כיוון שלדעת פוסקים אלו, הבבלי חולק על הירושלי, אנו פוסקים כבבלי ולא כירושלמי ולכן לא נזכר דין זה [כנגד כתפיו] אצלם. [הגאונים, רי"ף, רמב"ם, הטור, הנמוקי ועוד].

דעה שניה

כתב המרדכי: ²⁵ "מסופק היה ר"י אם ההיא דירושלמי שהניחו ר' חנינה כנגד כתפותיו פליג אתלמודא דידן מדלא מפליג בין גבוה לנמוך ומיהו נראה דלמעלה מכתפיו לא יניחנה אם הפתח גבוה כ"כ ושלא יניחנה לעולם במקום שאינה נראית לו...וכן משמע הלשון 'כדי שיפגע במצווה מיד' כדאמרינן בסמוך גבי מניחה בטפח הסמוך לרה"ר...". עכ"ל. וכן כתב הרב 'קורבן - העדה' דמנ"ל להתוס' כן? הא גם בירושלמי קאמר שמצה להניחה בתחילת ש"ע ואפילו הכי מסיים להלן כשהפתח גבוה והעלה בצ"ע.

3. מה נקרא 'פתח - גבוה'?

כתב ה'מרדכי': "ומיהו נראה דלמעלה מכתפיו לא יניחנה אם הפתח גבוה כ"כ...". ובהגדרת 'פתח גבוה כ"כ' נחלקו האחרונים: מדברי הלבוש והט"ז משמע שכל שתחילת ש"ע הוא למעלה מכתפיו נקרא פתח גבוה וכן משמע בסידור 'דרך - החיים'. ועל דעה זו כתב ב'מסגרת - השולחן' על הקצוש"ע שכיוון שהמרדכי נתן טעם - שתהיה נראית מיד עם כניסתו, אם כן די אם תהיה סוף המזוזה [שבתחילת ש"ע] כנגד כתפיו. ואם עדיין גבוהה, אם כשיגביה רגליו יגיע לסוף המזוזה, שפיר קרינן ביה כנגד כתפיו וא"צ להנמיכה.

22 על רמב"ם פ"ו מהלכי מזוזה הלכ' יב'.

23 שם.

24 שם.

25 הלכות קטנות, מנחות, דף ח'.

תחילת שליש עליון

ודעת ה'מנחת - פיתים', שכאשר כל ששליש העליון למעלה מגובה הראש, אז צריך לקבוע כנגד כתפיו. וב'פני - משה' על הירושלמי, משמע דפתח גבוה מקרי שיהיה גבוה מלהגיע בידו למקומה [בתחילת ש"ע]. וב'קורבן - העדה' שם סובר שכל שאי אפשר להסתכל בה מפני גובהה. וכן כתב ה'אבני - נזרי' שמה שהצריך הירושלמי לתת כנגד כתפיו, זה דווקא בפתח גבוה הרבה מכתפיו, כך שאינו רואה את המזוזה, אבל כשהפתח גבוה באופן שתחילת ש"ע אינו גבוה מד' או מה' אמות, דרואה את המזוזה, קובעה כדרכה בתחילת שליש העליון.

4. הלכה

בניגוד לראשונים, ששם רובא דרובא לא קיבלו את דין הירושלמי ופסקו שלעולם יניח בתחילת ש"ע, ישנם הרבה אחרונים [הלבוש, הב"ח, הט"ז, הש"ך, באה"ג, מסגרת השולחן, מ"ב ועוד] שקיבלו את דין הירושלמי להלכה. מאידך גיסא, ישנם גם הרבה אחרונים [נחל אשכול, הנצי"ב, לחם הפנים, מהרש"ם, שפת הים, ר"מ סולוביצ'יק ועוד] שפסקו כראשונים, דלעולם קובע בתחילת ש"ע. וכתב ב'הלכה - למשה'²⁶ : **"מה מאד קשה להכריע ודעביד כמר עביד ודעביד כמר עביד..."** והגרע"י בתשובתו²⁷ הביא את דברי הנצי"ב, שנראה שמכיוון שלדעת הגאונים והרמב"ם לא יצא אם הוא למטה משליש העליון, ולהמרדכי שכי שיניחנה נגד כתפיו אינו אלא לכתחילה ולמצווה, יש לחוש יותר לדעת הראשונים, שלא להשפיל את המזוזה למטה משליש העליון, אפילו אם היא למעלה מכתפיו. וסיים הגרע"י : **"העולה מכל האמור, שאפילו אם פתח שער החצר או הבית גבוה הרבה, צריך להניח את המזוזה בתחילת ש"ע מלמטה למעלה. ואף בדיעבד שהניחה למטה מש"ע כדי שתהיה נגד כתפיו, יחזור ויסירנה משם ויקבענה בתחילת ש"ע בלי ברכה..."**

26 ס"ק נ"ג.

27 יבי"א ב' חיו"ד סימן כא'